

A PÁTREA D' O LABREGO

DRAMA N-UN AUTO Y-EN PROSA

SEU AUTORE

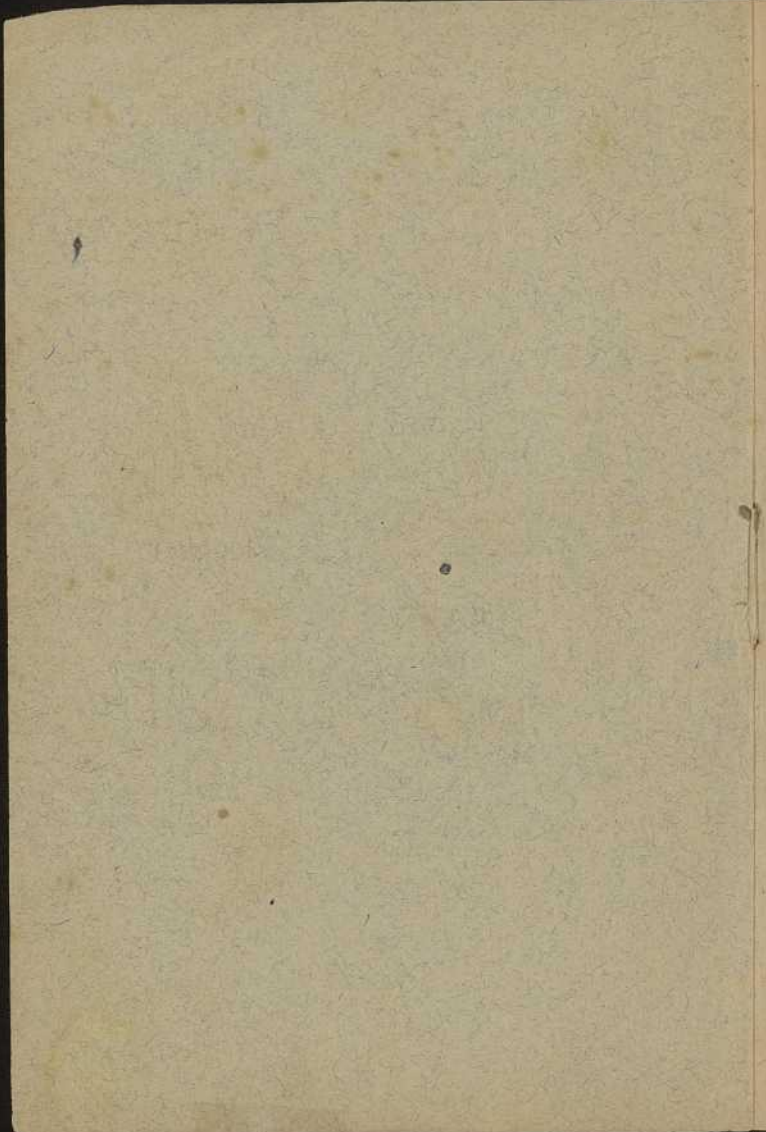
Antonio Villar Ponte.

LUARCA

Imprentouse n-a casa de Ramiro P. del Río.

1905

A PÁTREA D' O LABREGO

A mi querido amigo
el distinguido leader del
regionalismo gallego, Xelo
Galinas, y a los ilustrados
escritores que con él com-
parten las tareas laudatorias
de redactar la "Revista
Gallega", les dedico este
ejemplar de mi insignifi-
cante obra.

J. Villas Ponte.
1902 - 16 de agosto de 1905.

DEDICATÓREA

O insigne artista catalán **Santiago Rusiñol** en proba da sinceira admiración que lle profeso pol-os seus moitos e xeniales merecimentos, así como pol-a estima en que ten ós fillos da Galicia que considera hirmaus dos d-a oua terra é tamén pol-a deferencia grande que tivo conmigo concedéndome seu permiso pra traducir ó gallego seu grandioso e apraudido drama *O Misteco*, onde latexan ideás sobrimes, dedicolle ista homilde obriña, eu, o mais cativo d' os seus amigos

O *Autore.*

PERSONAXES

TÍO XAN (*pai de*).—ROSA.—SEÑORITO.—VAGAMUNDO.

TEMPO AUTUAL

A acción pasa n-unha aldeia d' a provincia de Lugo, y-o gallego que se empleia n-a obriña è o que se fala n-alguna mariña d' a dita provincia. Moitos, a maor parte dos xiros postos n-o diálago, son copeados d' o natural, o que xuxetamos toda-la trama d' a fábola.

Vou advertire agora qu' o autor puxo coidado especial en que resultase este drama unha cópea completa d' a realidá. O seu deseyo è que se vexa n-as pobraciós o servilismo y-a escrivitú á que leva ós labregos a praga d' o caciquismo. Os personaxes d' a sua obriña, (1) teñen vida en toda-las aldeias gallegas. Son tomados d' o natural, quizaves con pouco arte, pro felmente desde logo.

(1) Exceuto ó Vagamundo.

AUTO ÚNECO

O siteo d' a escena é unha cociña d' aldeia mariñá. Porta ó foro y-outra n' unha d' as paredes d' os lados. Onde mellor conveña pr' o bon desenvolvemento d' aución, haberá unha lareira ancha, con escanos rústecos, sobre d' a cal virá unha cheminea de campá moi aberta, en relación con aquela. N-o siteo aprobeado un andamio e garma-lleira. Chantadas n-unhas fendas d' a parede unhas fouces de mau; dependurado d' un torno—tamén chantado n-a parede—o xugo y-os vitillos; arrimados n' un recanto os fungueiros d' o carro; arrentes d' a lareira dous caldeiros enriba de rodela de palla. Ademais n' outro lugar un pote de ferro escachoando acarón d' o lume. Os demais detalles iranse dicindo n-o seguimento d' o diálogo. Son as oito d' a mañá.

ESCENA PRIMEIRA

ROSA e o tío XAN, iste c' un papel n' unha mau.

ROSA Abofellas tén razón meu hirmau, mi
padre. Millor estariámos n-a Habana

cabo d' il qu' eiqui. ¡E vustede non quer dar creto á nada!

TÍO XAN

¡Ay! Xa son vello; miña Rosiña, xa son vello pra eses trotes, coiro.. Pro léme outra vez a carta de teu hirmau; anda, Rosiña, pra que me entere eu ben d' ela antes d' irm' ó traballo.

ROSA

Traiga logo...

XAN

Toma. (Entregándolla.)

ROSA

E fíxese ben n' ela, mi padre. Atenda. (Lendo soletreando.) «Querido padre: malegraré que al recibo d' estas cuatro letras s' halle con salú en compañía de mi hermana Rosa, yo también lo estoy para lo que gusten mandar, que lo haré con mucho gusto y fina voluntad. Saberán en cómo yo me enterado por Paco d' o Ferreiro que acaba de llegar á esta ahorita de las cañaladas que con ustedes cometieron el señorito y el secretario del Auntamiento, porque mi padre no les dió el voto en las aleuciones ni á uno ni á otro, pues me dijo Paco q' el secretario les subiera mucho el consumo y les quería quitar el tarreno y los bueyes que les tiene arrendados y el señorito los quería echar de su casa. Y saberán como yo al saberlo pensé en decirles que se vengan para

aquí, donde con lo que trabaje Rosa y lo que gane yo poderemos mantenerle, mi padre, de mano blanca, vamos al decir. En esa trabajando mucho no pueden desempeñarse nunca y en ésta con menos trabajo se gana más y se queda uno libre de los caciques. Pues hoy no les puedo mandar nada y sabrán que tengo que trabajar; y se despide de ustedes abrazándoles con el corazón, el que les quiere, *Juan López*. Posdata: Recuerdos á los vecinos y á Ramón de Fuco, á Colás d' a Mornela y á cuantos pregunten por mí, y contesten pronto. Adiós.» (Pregando á carta.) Vé, mi padre. ¿Fixouse? ¡Que ben dí meu hirmau, abofellas! ¿Por qué non ll' habemos d' obedecere.

XAN

¡Coiro! (Axuntando as maus, cousa que deberá repetir algunha vez mais n' o seguimento d' o diálago, a xuicio d' o actor.) Non m' aqueloutres mais; xa cho dixen moitas veces, Rosiña: S' eu fora mais novo, xa non agardab' a agora pra irme. ¡Pr' os meus anos, coida qu' é unha tolería, nena!

ROSA

¡Tolería! ¿E por qué, mi padre? Tolería é quedarnos eiqui n-a boca d-o lobo coma quen dí, cheos de débedas, dem-

pois de traballare todol-os dias de Dios sin parar miga. E aínda mais. ¿Y-o que nos agarda agora, en canto nos bote d' a chouza ó señorito é nos saque os tarreos e mail-a xugada o sacretario? ¿Qué vamos á facere logo? ¿Vustede sei que non s' acorda de que nos subiron a cániba d' o consumo d' unha maneira que pra que poidamos pagala terán que embargarnos a misería que temos? (Con ira) Mi padre, antes que estar eiqui cabo de tantos ladrós e mellor ir ó inferno—Dios m' o perdone (Tapando a boca co-a mau)—á calquera siteo...

XAN - (Entristecido.) Ben falas, Rosiña. pro... ¡coiro! (Abaneando a cabeza)

ROSA (Seguindo o fio d' o seu pensamento.) Escoite. ¿Qué necesidá temos, mi padre, d' estar feitos unhos escravos eiqui, ond' os ladrós d' os caciques faramnos pedire limosna moi presto, podendo facer' o que nos manda meu hirmau: marchare pra Habana, onde, como dí n' a carta: «con menos trabajo que en esa se gana más y se está libre de los caciques.» ¿Non se fixou n' o que lin, ou?

XAN Fixei, miña filliña, fixei... pr' os meus anos, coiro, non é doado aqueloutrarse

a deixal' a terra onde un ten total' as
suas lembranzas ¿entendes?, pra mar-
chare a tan lonxe... E certo, coiro (Con
moito sentimento) qu' eiqui estamos de
mal c' o señorito e c' o sacretario d' o
Auntamento, qu' abofellas é o mesmo
qu' estare de mal con Noso Señoríño—
alabado seña— e que perseguidos coma
si foramos cas doentes por non darll' o
voto—qu' en mal hora inventou algun
enimigo d'os probes labregos, coiro—
nin á un nin á outro, pra que non lles
parecese mal á nengun d' iles, non te-
remos outro romedio que pedire li-
mosna pol-as portas calquera dia... ¡Pro
irnos d' eiqui, coiro! Quizaves mais
adiante... ¿Quén sabe? (Escóitase o esbo-
rrecamento de bois) Vaya, xa s' esborre-
can os bois. Poida que xa rematasen
de comer a herba. Vou a vere pra mar-
char logo c' o carro ó monte á catal-o
molime... Os días teñen tan pouco,
coiro... (Dirixes' á corte dos bois.)

ESCENA II

ROSA, soila.

ROSA

..Eu sempre tiven ganas d' irme d' esta
terra, onde non hay senon probeza. E

agora a carta de meu hirmau deume
ainda mais ganas de facelo. Pro deixar
soilo á meu pai, o probe vello, eso non'
o faigo eu. ¿E non haberá modo d'
arrincalo d' eiqui, Dios mio? Quizaves
cando vexa que nos embargan o pouco
que temos, e que nos botan d' á chouza,
e que nos quitan o tarreo y-os bois,
que será logo, por desgracea, quizaves
s' animará á marchare pra ond' o cha-
ma o fillo millor qu' á pedire limosna
e pasar fame callada. Pro entramentas
estarei sempre sobre d' il, pra ver se o
convenzo. A carta de Xan quitoume as
ganas de traballar, abofellas. Di que lle
contestemos axiña... Entram' a tenta-
ción d' escribirl' agora mesmo. Des-
pois voume á traballar ó tarreo, e xa
hastr' a noite non poido contestarlle.
¿Ond' estará o papel que sobrara d' a
outra vez? Ay, sí, xa sei; n-o meu cuar-
to, debaixo d' aqueles trapos debe d'
estare. Vou por él, abofellas. Trague-
rei tamén o tinteiro y-a pruma. (Sal.)

ESCENA III

TIO XAN entrando c' unha aguillada n-a mau; logo ROSA

XAN ¿E Rosa? ¿Ond' irá a miña filla? Non está por eiqui... (Síntense pisadas.) Séique ven ahí. Sí, é ela. (Aparece Rosa c' un tinteiro n' unha mau y-o papel e mail-a pruma n-a outra.) ¿Qué vas a facere rapaza?

ROSA ¿E quei de facere? Contestarl' o meu hirmau.

XAN ¿Agora, coiro?

ROSA Sí, porque despois teño que ir' o tarreo e non poido facelo. E xa sabe que di que se lle conteste axiña. ¡O probe que-rerá enterarse d' o que nos socede!

XAN Boeno, pois enton eu che ditarei algo, e así entramentras rematarán de comer os bois. ¡Son mais pesados, coiro!

ROSA (Sentándose xunt' a mesa e amañand' o papel dispons' a escribire) ¿Qué lle digo, mi padre? ¿Qué quere que lle diga?

XAN (Que tomou un papel de fumar d' un librillo aplicao por unha punta n-o beizo d' abaixo e despois, sacand' unhas tagarninas d-o peto d' o chaleque, picaas c' unha navalla e fai un xaruto que fuma.) ¡Agarda! (Discurrindo.) Agarda un pouco, Rosiña... Dille... primeiro... que recibimol-a sua... e logo...

- ROSA (Escribindo.) Aspérese, meu pai... (Lé o escrito.) «Querido hermano: saberás como con grande contento de nuestra parte mi padre y yo recibimos la tuya...»
- XAN Eso é... «Y saberás como es cierto tanto che dixó, digo, coiro, cuanto te ha dicho Paco d' o Ferreiro...»
- ROSA (Escribindo) Meu pai, agarde que poña esto.
- XAN (Da un paseño pol-a escena impaciente por ditar) «Pues... el sacretario nos subió mucho el consumo, de modo y manera seya que no poderemos pagarlo... y nos quiere quitar el terreno y los bueyes... y el señorito nos va echar de casa por no ire a votar ni por uno ni por otro, para que no le parecese mal á ninguno... Pues son unos canallas, como tú dices, unos ladrones (Entuseasmándose) unos miserables, unos...»
- ROSA ¡Josús! Non corra tanto, mi padre, agard' unha miaxa si quere.
- XAN (Con inxenuidá) ¡Coiro! E que coma son tod' o que dixen á un tempo, quería que s' escribira todo d' unha vez. ¡Que non che esquenza nada d' o dito. Unhos ladrós, unhos míseres, unhos..., unhos... ¡ay, xa se m' esquencial, unhos deshonoradores de rapazas, unhos... unhos...

- ROSA Cale, que me trabuca.
- XAN ¡S' eu soupera escribire! (Aparte.) ¡Coiro! vaise facendo tarde e teño q' ir-o monte. E aínda teño moito que decirl' o meu fillo.
- ROSA Xa está esto. ¿Qué mais?
- XAN Mira, Rosiña, aínda nos falta moito de poñere, e temos que traballar. Millor será que suspendamos hastr' a noite, e mañá votámol-a carta o correo. ¡Coiro! un día mais ou menos é o mesmo. ¿Non che parece, nena?
- ROSA Boeno logo... pois deixémolo hastr' a noite. (Soletrea á media voz o escrito.)
- XAN Vou estoncias á xungir os bois ó carro, que xa rematarían de comer' e marchó. Non che esquenza o mandar-m' a comidiña ¿eh, nena?
- ROSA (Erguéndose e deixand' a carta emprincepeada sobre d' a mesa.) Descoide, mi padre.
- XAN Pois hastra logo. Dios vaya con nos. (Sal y-o pouco escóitase ó tío Xan deire: ¡Ei boi! ¡Pasa aló, marelo!)

ESCENA IV

ROSA e logo o SEÑORITO

- ROSA Vaya, vou á catar as zocas enriba e logo coll' o sacho e marchó pr' o tarreo

á cabal' os regos. ¡Josús! canto traballar, canto consumirse n-o traballo pra non salire xamais d' a miseria, pra non poder comere senon unha cunquiña de caldo e un anaco de broa, tan duro com' a nosa sorte, e estare sempre un escravo d' os ricos sen concencia, e sempre con medo. ¡E aínda me dicen!... Millor q' eiqui, n-o inferno. ¡Dios mo perdone!... (Dando n-a boca co-a palma d' a mau.) ¡Estou mais cheal (Sal, e despois d' unha pausa curtaña, aparece pol-o foro o señorito)

SEÑORITO

(Resoltamente) ¡Ei! ¿Quén hay pol-a casa? ¿Dou gracias? (Berrando) ¡Lev' o diaño! Sei que non hay naide... Agardarei un pouco... á ver si veñen entramentras. (Arreparando n-a carta emprincepeada.) ¿Qué demo de papel é iste? (Colléndoa.) Unha carta. (Lée.) ¡Concho, cantas me chaman! ¡Conque d' estas temos! Esta letra é d' a filla d' o tío Xan. (Con alegría malina) ¡Cala! Eiqui teñ' outra venganza se non m' abonda con votalos d' a chousa. Doull' esto ó xuez monicipal. E como iste fai o q' eu quero... conto feito. ¡Lev' o diaño! (Con sornia.) ¡O que me falta unha vez!... Gardemos esto ben gardadiño. (Mete a carta

n-o peto) E verdá. Chamarei outra vez, e se non me responden, voume. ¡Ai tío Xan! (Berrando e axuntando as maus)

ROSA (Desde drento.) ¿Quén chama? ¡O tío Xan vai n-o monte!

SEÑORITO Está sola Rosa. ¡Comam' o cuzo o que se me ocorre! (Mostrando luxuria n-os ollos) ¡Que boa ocasión! Sei qu' o demo m' a depara... (Despois d' estare un pouquiño pensativo) ¡Concho! por conseguila son capaz de deixalos quedar n-a casa e d' esquencer a ofensa que me fixeron. ¡Xuncras leve! Como son o Señorito que o faigo. E que cando á min se me mete unha cousa n-a chola nin' o demo m' a saca d' ela. (Con gran naturalidá) ¡Ai ho! E tamén seique é unha das poucas mozas d' aldea á quen nunca lle dixen nada. Pois boa moza e-y-a, e repulida abondo. Chamareina. ¡Rosa!... ¡Rosiña, baixa!

ROSA (Entrando con medo) ¡O Señorito! Boenos días, señor, ¿e cómo lle vai? (Con humildá finxida.)

SEÑORITO Eu ben, ¿e tí, Rosiña? (Aparte) Sirve a moza, abofé.

ROSA Eu ben tamén, señor, gracias á Dios.

SEÑORITO (Aparte.) E está churrusqueira a rapaza.

- Maus á obra. E o tío Xan ¿vai n-o monte? (Á Rosa.)
- ROSA Marchou fai un pouquichiño. (Aparte.)
¿Qué quererá iste home?
- SEÑORITO ¿Marchou, eh? (Achegándose á ela con amabilidad.) Ti queresme mal á min, ¿non é certo, Rosiña?
- ROSA (Con medo) ¿Eu? Ai señor, non abofellas. (Aparte.) O pouco, Dios mío.
- SEÑORITO Pois mira. Eu estou toliño por ti.
- ROSA (Aparte.) Este demo de home algo quer de min. (Dirixíndose á il.) Ai señor, ¡ora o demo! nunca tal soupen, abofellas.
- SEÑORITO Pois sí, Rosiña, é verdá. (Trata de pasár-lle á mau pol-o caris y-ela arretiraa)
- ROSA Vaya, xa o vexo vire. Saque, saque... ¡Mal pocado! Sei que tolea, meu amigo.
- SEÑORITO Sí. Xa che dixen que estaba toliño por ti.
- ROSA ¡Canto discorre! Pois eu, con perdón d-a sua cara, con tolos non lle quero nada.
- SEÑORITO Mira... escoita... (Achegándose á ela outra vez y-ela arrequando.)
- ROSA Non s' achegue tanto, é teña xeitiño si quer qu' o escoite.
- SEÑORITO Pro ti, concho, ¿por qué non m' has de querer á min?

ROSA ¡Jasús! ¿Seique pensa que eu non-o conozo, ou?

SEÑORITO ¿E non ves que te quero, Rosiña?

ROSA Quéreme, sí, facer disgraceada, como fixo á moitas mais. Conózo abondo, señor, e si vustede é rico e quere abusar d' a probeza, lisque pra outros sitios axiña qu' eu gráceas á Dios pol-o d' hoxe sonlle probe pero honrada. Canto fale elle leria, con perdón d-a sua cara... Perd' o tempo, meu amiguíño.

SEÑORITO (Agarrandoa por un brazo.) Mira, Rosiña...

ROSA (Desprendéndose d' il.) Vaya, Señorito, acouge si quere qu' está xa abusando moito.

SEÑORITO Lev' o díaño, si foras boa pra mín, deixaríavos quedar n-a casa, ¿entendes? Perdonaríavos o que teu pai non fose á votar por mín n-as eleucíós... Prote-xeríavos...

ROSA (Con tristura.) Como é vustede teñolle qu' escoitar todo. Estame atrincando, Señorito. ¿E coida que con eso vai á mercar a miña honra? Conte que soilo lle faria caso volvéndome tola; pol-o d' hoxe aínda estou, gráceas á Dios, n-o meu xuicio. E pidolle por favor, Señorito, que non me fale xa mais

d-o conto. ¡Dios, canto abusa d-a pro-beza!

SEÑORITO ¿Conque enfádaste? ¿Conque non que-res ser boa por ben? (Empacente.) ¿E ti sabes quen son eu? ¡Ai, lev' o diaño, Rosiña: mira que che vai á pesare! ¡Ha-bedes de chorar bágoas de sangue!

ROSA (Con diuidá.) Mais que choremos. ¿Pe-sarme non vendere a miña honra, a úneca riqueza q' eu teño? Com' a vus-tedes non lles pesa vender nada é fan-o todo pol-o intrés, coidan qu' os probes vendemos a nosa honra por calquera cousa. Non, Señorito, non m' aldraxe mais; non pertenda un im-posibre, non pertenda mercar o que non se vende.

SEÑORITO ¿Imposibre dixeches, lev' o diaño? (Al-teriado.) Imposibre pra min, como pra Dios, non-o hay. ¿Entendes? ¿Entendi-ches?

ROSA (Secamente.) Pois eso, e-y-o.

SEÑORITO ¿Falas verdá?... (Resoltamente.)

ROSA Callada, señor.

SEÑORITO ¿Sí? (Botándose sobre d' ela.) Xa que non quixeches ser boa por ben, serálo por mal. (Loitan entrambos á feixe.)

ROSA ¡Solte..., concho, ai, solte, que me man-ca, ladrón, pillol!...

- SEÑORITO ¡Cómam' o demo!... (Forcexéan hastra qu' ela consigue asopararse.)
- ROSA ¡Ogallá, ladrón, pillo, canalla!...
- SEÑORITO (Tratando de volver á prendela) Cala, Rosa.
- ROSA Non s' achegue... Mire que berro... ¡Vou á chamar!...
- SEÑORITO (Abalanzándose de novo sobre d' ela) Non berrés, que ch' é pior... ¡Concho!
- ROSA (Loitando.) ¡A de Dios! ¡¡Veciños, (Berrando) que me matan!!...
- SEÑORITO (Tapándoll' a boca.) ¡Cala, que te afogo! (Transición) ¿Quién ven? ¡Sinto pisadas! (Aparece n-a porta un Vagamundo. Ó velo o Señorito solta á Rosa bruscamente. Os dous están colorexados cafrontados)
- ROSA (Aparte) ¡Dios mio! Este home é a miña salvación.

ESCENA V

DITOS y-o VAGAMUNDO, c-un pau de pico de ferro, traxe aprobeado e unha pipa n-a boca.

- SEÑORITO ¡Un probel! ¿Qué querias?
- VAGAM. (Desd' a porta.) Señor... (Descobríndose) que me favoreza c' unha limosniña.
- ROSA (Aparte.) Direille que non se marche...
- SEÑORITO (Contrareado e deseando botalo logo.) Toma.

- (Dándoll' unha cadela.) E vaite axiña. Xa estás liscando.
- ROSA (Moi nerveosa, achegándose o Vagamundo e colléndose d' il.) Ai, non señor, non se vaya, non faiga caso... ¡Pidollo pol-a y-alma d' os seus defuntiños, pol-o que mais queiral!... ¿Non m' ouviu berrar?
- SEÑORITO (Con enerxía imperiosa) ¡Vaite!
- ROSA Ai, non, non, non se vaya. (Con exaltamento.) Este ladrón quería abusare de min porque estou soila n-a casa.
- SEÑORITO ¿Non te vas? Esta muller está tola.
- ROSA (Fora de sí) ¡Tola, tola, desaxido! ¿Tola eu porque non lle quero entregare a miña honra pra qu' a tire pol-a lama como fixo con moitas mais? ¡Ai, señor: non se vaya, non! Dareill' unha cunquiña de caldo... ¡o que queiral!...
- VAGAM. (Calmoso.) Pro ollemos, ¿qué socede eiqui? ¿É certo o que di a rapaza?
- SEÑORITO (Cheo de furia.) Vaite, concho. ¿Non che dixeran xa qu' está tola, que lle dan rautos?
- ROSA (Doente.) ¡Minte, coma un cocho, fórall-a y-alma! ¿Non me ve que non estou tola? O que quere é que se vaya vustede axiña, (O Vagamundo) pra volvere á maltratarme e ver se poide sair co-a sua este ladrón, este pillo...

- SEÑORITO (Doente tamén.) Xa te estás indo. Por derradeira vez cho digo. (Aparte) ¡Agora á ver selle meto medo á Rosa! (Solentemente.) E serás testigo d-as palabras d' esta muller.
- VAGAM. Pro ¿non decia vusté qu' estaba tola? Ademais, eu non son testigo de nada.
- ROSA (Volvéndos' a coller o Vagamundo) ¡Ai, por Dios non se vaya hastra que veña meu pai d-o monte!
- VAGAM. Non me vou, rapaza, non. Xa me decato d' o que socede.
- SEÑORITO (Desconcertado.) ¿Non te vas, eh? A culpa tena o que vos da limosna. Ireim' eu, pro ti non estarás moito tempo n-a aldea, y-ela acordaráse de min, recontra. (Medio mutis.)
- VAGAM. Escoite. ¿Pesoulle darm' a limosna? Pois tómea se quere. Limosnas que se dan con condicións, eu desprécioas: por que non son limosnas, senon *compraventas*.
- SEÑORITO Cala sobérbeo. ¿Ou non sabes quen son eu?
- VAGAM. (A Rosa.) ¿Quén é este?
- ROSA ¡O Señorito!
- SEÑORITO Sí. O que manda en tod-a aldea, ¿entendes?
- VAGAM. O cacique. Boeno, pois somol-os extre-

mos. Vusté repersenta eso que chaman o ausolutismo, y-eu son a libértá. Vusté manda en todos, y-eu non mando en naide, ¡pro tampouco naide manda en min! (Con orgulo.) Sou libre com' os paxáros. Vou á onde quero ir.

SEÑORITO ¿Naide manda en tí? ¡Ai, cómam' o outro! xa che rabenarei as áas. Non estás mal paxáro... ¿É tí? (Tocándolle n-un hombro á Rosa e amosandol-él' a carta) D-o qu' eiqui decides, responderedes n-o Xuzgado. Estos latricamentos... (Siñalando c' os dedos d' a mau esquerda os regos d' a carta)

ROSA ¿É qui-é eso? (Con temor.)

SEÑORITO Mira. (Amosándolla millor)

VAGAM. ¿Qué será eso?

ROSA (Soprendida) ¡A miña carta!... ¡Que home, Dios mio! ¡Colleu a carta qu' emprendie pra meu hirmau! É o mesmo demo. ¡Déixea, Señorito!

SEÑORITO Adiós. Logo saberedes quen son eu, quen é o Señorito. (Vaise resoltamente)

ESCENA VI

O VAGAMUNDO e ROSA

ROSA ¡Dios mio, que home! É noso tormento É a nosa perdición. E agora leva a

carta. Vaina á entregare n-o Xuzgado. ¡Ai, ese home vainos á perder como o dice! ¡Dios mio, por forza algunha meiga nos fadou!

VAGAM.

¿Qué carta é esa, rapaza?

ROSA

(Con fonda desesperación) ¿Esa carta? ¡Esa carta, Dios mio! Verá. Eu teño un hirmau de meu n-a Habana, e como mi padre non sabe escribire, eu emprencie pra aquele unha carta, ditada pol-o vello coma sempre. Contábamoslle n-ela o que nos socede: qu' ese Señorito nos quería botar d' esta casa, qu' é sua, porque non lle deu mi padre o voto n-eso que chaman as... eleucíós, por non poñerse á mal c' o sacretáreo d-o Auntamento que tamén o quería, pois un iba contr' o outro. E mi padre, que tampouco ll-o deu o sacretáreo, por non poñerse á mal con ningún d' eles, púxos' á mal c-os dous. ¿Vustede comprendeme?

VAGAM.

¡E por eso o Señorito, ese home, bótabos d-a casa!

ROSA

¡E se fora eso soilo! Y-o sacretáreo por outro lado sóbenos o consumo é vainos tamén á sacare o tarreo que labramos e mail-os bois, que son seus...

VAGAM.

¡Qué xente! ¡Cantas fai ela c-os labre-

gos! ¡Ai d-os caciques, o dia que vos outros todos sepades qu' os favorecidos conque lles llevedes os tarreos y-as casas son elos!...

ROSA Persíguennos com' á cás doentes y-eso que non val nada o que lles fixemos. ¡E inda meu pai non quere ir pr' a Habana, pra ond' o chama meu hirmau!

VAGAM. Rapaza: millor qu' eiqui estariades. E verdá qu' en total-as partes hay caciques, pro com' os d' esta terra, tan salvaxes, tan ruiños, en ningunha.

ROSA Eso di meu hirmau.

VAGAM. Pois debédesvos d' ir axiña, axiña... Pro... (Tremando de frio.) ¡Uy, que frio fai!

ROSA ¡Por min!... (Trocando de tono.) ¿Ten frio? Pois sentése n-o escano e poderase quentar un pouquichiño, que vou á facer o lume.

VAGAM. C' o teu premissa, rapaza. (Sentándose.) Faimo moita falla quentarme. ¡Uy!... (Fregando as maus)

ROSA (Despois d' alcender o lume.) ¿Quén virá ahí? (Ollando pr' a porta.) ¡Mi padre! (Entra o tio Xan.) ¡Qué milagre, señor! (Aparte) Quizabes outra disgrâcea.

ESCENA VII

Os MESMOS y-o TIO XAN

- XAN ¿Qué milagre? (Afrontado.) Coiro, díxome José de Blas, cando eu iba xa pol-a chouza d-a Veiga c' o carro, qu' entrara n-a nosa casa o Señorito... o amo, e non cocéndome xa o pan n-o corpo, non tiven outra presa ó sabelo que dar volta pra acó pensando n-a encomenda que trageria.
- ROSA ¡Ai, mi padre, non foi mala, abofellas! Qu' o diga este home que está eiqui.
- VAGAM. (Erguéndose e descubrindose) Bós días, señor.
- XAN Bós no-los dé Dios. Pro cóbrase e déixese estaré sentado... (A Rosa) ¿E quén é iste home?
- ROSA ¿Non-o vé? Un probe que chegou piddindo e gráceas á quén me salvei.
- XAN ¡Coiro! (Asombrado) ¡Coiro!... ¿E logo? Jasús; Jasús, conta nena... ¡Axiña! (Mostrando atención grande)
- ROSA Pois, amigo de Dios... desque vustede se foi d' ali á unha miga chegou o Señorito, chegou muy amabre, com' o demo cando quere tentar a unha y-alma,

propoñéndom' unha mala aución, querendo lixar o noso honore, querendo mercar a nosa deshonra con perdonarnos e deixarnos n-a casa. ¿Comprende? (O tío Xan asinte co-a chola.) Pirmeiro tratoume por ben, e logo... maltratoume, asoballoume... e se non chega iste home cand' eu berrei pol-os veciños...

XAN (Interrumpindo e pechánd' os puños.) ¡O demo nunca leve! Qué lacazán, qué larpeiro. Ou non hay Dios... (Con delór e ira) ou ten que pagalas todas xuntas ese esfolado.

VAGAM. Escoite, bon vello. Esos sonll' os que teñen mais sorte. Pol-o mesmo non hay que agardar pra eles castigos d-a Providencia: os castigos pra eles témolos que amañar nosoutros.

ROSA (Inconscientemente) Eso, eso... Pro ainda non para ahí a conta, mi padre. Ind' hay outra cousa pior. ¡Si ese Señorito ten pauto c' o demo por forza!

XAN (Anseoso) ¿E logo?

ROSA Atopou a carta qu' emprencipiei pol-a mañá, gardouna, e di que vai darlla o xuez pra que nos encause pol-as inxurias que lle puxemos.

XAN (Cheo de medo.) ¿Pro é verdá o que dis, Rosiña? (Rosa avanea a chola en son afir-

mativo) ¿E puxeras n-ela todol-os laticamentos qu' eu che ditara? ¿Sí? ¡Coiro! ¡Disgraceados, disgraceadiños de nosoutros! Mandaranos ó cárcel. Com' o xuez e posto por il, fará o que queira, o que lle pete... ¡Eso nos faltaba, coiro!

ROSA Mi padre, ¿e aínda non pensa en marchare d' esta terra de probeza e d' inxusticias?

VAGAM. Eso, señor, é o que deben facer. Millor qu' eiquí valeríanse en calquera siteo a onde fosen. Por mal que lles vaya, en ningún siteo lles ha d' ire peor. ¡E logo tendo pra mais un fillo n-a Habana! Fáigame caso, bon vello; fáigalles caso os seus fillos; fuxa axiña d' esta escravitú doente...

XAN ¡Coiro, se non foran os anos! Pro un vello com' a min deixal-a pátreá agora: ir á morrer fora d' ela: fuxir á tan lonxe...

VAGAM. ¡A pátreá! (Con entuseasmo. Erguéndose d-o escano.) A pátreá d-o home é o mundo: todol-os homes somos hirmaus, ou deberamos selo. Eu recorrin moitos pobos, moitos, y-en todos alcontrei sentimentos parecidos. Non eran menos caritativos os españoles qu' os

franceses, e éstos que calquera outros. As miñas alparagatas pisaron en total-as partes as mesmas espiñas y-en total-as partes acometéronm' os mesmos cás. ¿E vusté inda sinte deixar ista terra doente onde se lle nega a libértá; onde despois de pasare todol-os días dobregado, ollando a terra que labra c' o suor d' o seu corpo, desde neno, pra qu' outros anden moi dereitos e estalícados — se todos traballáramos, nin unhos veríanse tan dereitos nin outros tan dobregados—; onde despois de todo o dito inda é perseguido como se fora un lobo carniceiro, por non dar un voto qu' é seu, ou por non consentir que lle deshonren a sua filla, a úneca propiedá que ten y-a que quere chegar tamén o caciquismo?

ROSA

Ten razón iste home, mi padre...

XAN

Ai, coiro, fala ben, ben...

VAGAM.

(Coma iluminado.) Deixar ista pátreia e tronzar as cadeas d' a escravitú e atopar a libértade. E inda acó mesmo vese qu' os únecos que se libran d-os caciques son os que se chaman *habaneiros* ou *americanos*, xentes que saíron d' eiquí, ganáronno, e volven a facer esas casiñas que se ven espalladas pol-as

aldeas, brancas as catro augas, cuyas frenteiras parece que din qu' a elas non chegan as baballas mouras d-os caciques...

ROSA Eso, eso é o qu' eu penso, soilo que non sei decilo, non sei expricalo. (Como suxestionada pol-as palabras d-o Vagamundo)

XAN (O mesmo) Non é bobo iste home, miña filla. ¡Ai, s' eu non fora tan vello!...—E vustede, bon homiño, ¿cómo se bota a pedire sendo sano?

VAGAM. ¿Eu? (Sorríndose.) Eu traballaría se-o traballar, tal e como está feita hoxe a sociedade, non obrigara á un á sere escravo. Véxase vusté, e véxam' eu, senon... Eu non traballo senon contadas veces, de paso n-algún pobo, porqu' o que traballa nun siteo fixo ten necesidá de facer por unha familia e deixar' a sua libertade ós pés d-os que lle dan o pan pra ela, ou pasar fame... Eu sen traballar ¿non vé coma son libre? E vusté, traballando sempre, desde que naceu, é escravo com' o mais escravo...

XAN ¡Meu Dios! Que ben discorre iste home. É certo, coiro... ¡Pro tamén a tua vida!

ROSA ¡N-a miña vida ouvin parlar tan ben!

VAGAM. Escoiten aínda. As augas empozadas, as augas que non corren, acaban por empodrecers' e cheirar mal ¿non é verdá?

ROSA E-y-a, abofellas.

XAN (Case ó mesmo tempo.) É, coiro.

VAGAM. Pois o mesmo lles socede ós homes que tod-a súa vida pásan-a n-o mesmo lugar facendo sempre igoal traballo. Convírtense en rutináreos, y-as suas enerxias e bondás rematan por trocarse n-unha lama d' egoismos e cobardias que cheiran á escravitú. ¿Vustedes non saben que non hay augas mais limpias qu' as correntes, as que nunca están quedas? Pois o mesmo lles soced' os homes com' á min que non estamos moito tempo n-un mesmo siteo. Somos libres completamente, o que non poden decir-os mesmos reises; non nos homillamos ante naide; non temos contribucións, nin consumos, nin votos, nin eleuccións... e anda que te andarás, pelegrinamos pol-o mundo co-a nosa liberdade, sen dobregarnos nunca. ¡Vexo a extraneza conque me ollan! Vustedes non me comprenden. ¡Craro! Entre vustedes, acostumados á escravitú qu' os pega á terra e que xa her-

- daron, y-eu, hay moito camiño.—Pro
volvend' ó denantes: ¿aínda non quer,
bon vello, deixar esta terra? ¿aínda...?
- ROSA (Cortand' a conversa) Parece que ven alguén...
- VAGAM. ¿Eh?
- XAN ¿Qué dis, nena? (Vendo entrar-ó Señorito e descubríndose respetosamente) ¡O ámo!
- ROSA ¡O Señorito! (Aparte) Dios nos valla... (Erguese d' o taburete, onde estará sentada, súpetamente)
- VAGAM. (Sentándose.) O señor feudal e os servos. ¡Qué noxo!

ESCENA DERRADEIRA

DITOS e o SEÑORITO

- SEÑORITO (Aparte) ¡Concho! ¿inda está ahí o Vagamundo?
- XAN Señorito, alégrome que no haxa novidade. (Ofrecéndoll' un taburete, qu' él non quere)
- VAGAM. (Aparte) Como saben con quén pegan istos caciques. ¡E inda o saudan e reciben-o con respeto pai e filla! Probes xentes. Non me estrana que agarden n-os castigos d-a Providencia... ¡A ver en que remata isto!

- ROSA Tremo ó velo. (Aparte)
- SEÑORITO Sabrás ó que veño. (Secamente)
- XAN Eu non, señor. (Con medo e homildá.)
- SEÑORITO Xa estiven dinantes eiqui. (O dicir isto mira pra Rosa.) Non estabas n-a casa e volvo agora.
- ROSA (Aparte) Faime daño velo diante de min.
- SEÑORITO Pois veño á decirche pol-a derradeira vez que busques axiña casa, senon, salirás d' esta rabeando. Douche de prazo dous dias ¿entendiches?
- ROSA (Aparte) A onde vamos á ire...
- XAN (Coma improrando) ¡Señor!...
- SEÑORITO Nadia, nadia ché val. (Ollando pra Rosa) ¡Concho! O que m' a fai, págama. (Dando un paseño con aire triunfal pol-a escena.) E non é eso soilo. (Sacand' un papel d-o peto e amosandoo ¿Vedes iste papelíño?
- VAGAM. A carta. (Aparte)
- ROSA (Aparte.) ¡A carta! ¡Qué sinvergonza, Dios mio!
- SEÑORITO É a carta que lle ditaches á tua filla. ¡Ai, reconcho! (Con sorna.) Xa pagaredes os latricamentos d' ela n-o cárcel. De min, coma de Dios, non se pode falar mal. (Con orgulo.) Todol-o sei ¿entendestes?
- XAN. ¡Ai señor, pol-as almas d' os seus pais,

pol-as suas obrigaciós, por Dios non nos perda... Pídomlo de rodillas. ¡Ai, señoritiño, (Arrodillándose.) que son un probe vello!

SEÑORITO Non pérdal-o tempo que nada coseguirás.

XAN ¡Ai, señor!...

ROSA (Suplicante.) ¡Señorito!...

VAGAM. (Que durante os outros falan o qu' antecede irá mostrando indinación n-os seus xestos.) ¡Cristo! Faime daño ver isto. Xa non me poido conter mais tempo. (Erguéndose d-o escano orguloso e provocativo e agarrando ó tío Xan por un brazo.) Ergase, probe vello. Pra conseguir algo d' istes... ¡non hay que suplicalo: esíxese! (Erguese o vello.)

SEÑORITO ¡Concho! ¿Qué dixeches ti, Vagamundo, probetón, que cheiras á miseria? ¿Ouvín ben? ¿Sabes con quen falas?

ROSA (O pai.) ¡Tremo de medo!

XAN (A filla.) ¡Ai, filliña, decírl' eso ó Señorito!

SEÑORITO ¡Concho! ¿pensas que sou com' a tí, d-o teu igoal?

VAGAM. (Con gran naturalidá.) Xa sei que non é com' a min. Hay moita deferencia en entrambos. Eu son un home de bó curazón, de dinidá: e ti, ti es un cana-

- lla, qu' abusas d' istas probes xentes afeitas ó látego d-a escravitú.
- SEÑORITO (Estalando en ira.) ¿Latricasme e tutéasme ademais?
- VAGAM. Como ti á min.
- ROSA ¡Dios mio!
- XAN ¡Coiro!
- SEÑORITO ¿Sí? (Levantand' a mau e dándolle unha mascada) Pois... ¡toma, por pillo, por estrevido...! (Agárranse, e Xan e Rosa tratan de soparalos)
- ROSA ¡Ai, Jasús! (Collend' o Vagamundo por un brazo.)
- VAGAM. (Soparándose) ¡Cristo! ¡Darm' a min ese canalla, ese cobardé! .. ¡¡A min!!... (Collend' o seu pau d' o escauo con lixeireza.)
- SEÑORITO ¡E has d' ire ó cárcel, concho! ¡Cómam' o outro!...
- VAGAM. ¿Pensas que son com' a istas xentes? (Dalle un golpe n-a chola c' o seu pau, sen qu' o poida evitar o Señorito que, atolandrado, irá á sentarse n-a pedra d' a lareira, case sin sentido.) Mira... ¡Iste é o pau con qu' escurrento os cás pol-os camiños!
- SEÑORITO ¡Matoume!
- ROSA ¡Dios mio!
- XAN ¡Que fixeches, home!
- VAGAM. ¿Non-o vé? ¡Defenderme! Póñanll' un-
- } Correndo ambos a
} soste o Señorito
} que laya

hos panos con auga n-o siteo onde levou o golpe... ¡A ver! (Mirándoll' a chola) Non, non terá duda.

ROSA ¿E n-a terá? (Sacand' un pano d-a faltri-queira, mollándoo n-auga d' un caldeiro e poñéndoll' o Señorito n-a chola.)

XAN Diol-o queira, y-as anemiñas benditas d' o purgatóreo!

VAGAM. Aproveitémol-a ocaseón. (Métell-a mau n-o peto ó Señorito.)

XAN ¿Qué vas facere?

SEÑORITO (Marmuñando) ¡Qué... me.. rou... ba!...

XAN (O Vagamundo, con honrada enerxía.) Coi-ro, eso non.

ROSA Roubar, non.

VAGAM. (Entregándoll' o tío Xan á carta emprendida por Rosa) Tome, cóllaa, tío Xan: bótea no lume... ¡y-outra vez, non pense mal de naide!

ROSA (Anseosa) ¡Ai, sí, mi padre!

XAN (Botándoa n-o lume) ¡Desemúlame, home, e que Dios che favoreza!... Pro chamemos ó Señorito

ROSA Xa abr' os ollos.

XAN Petándolle n-un hombro.) ¡Señorito! ¡Señorito!

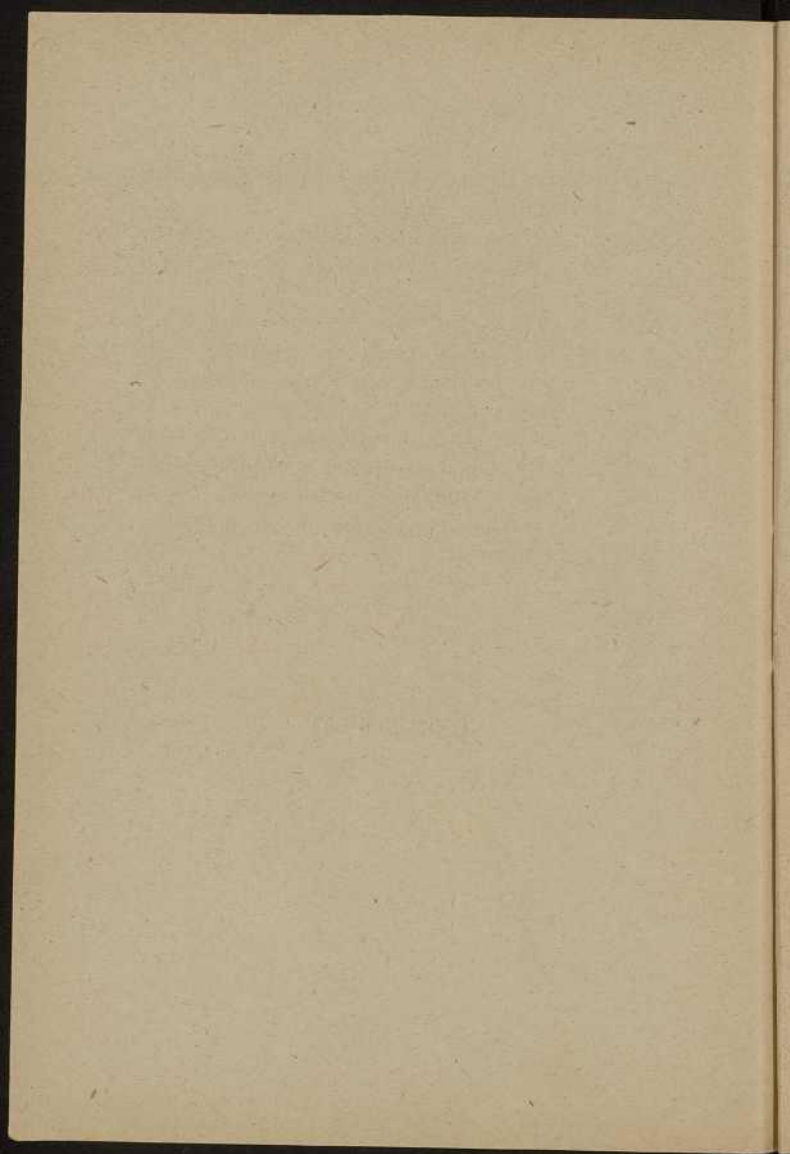
SEÑORITO (Con pesadez.) ¿Qui... é?

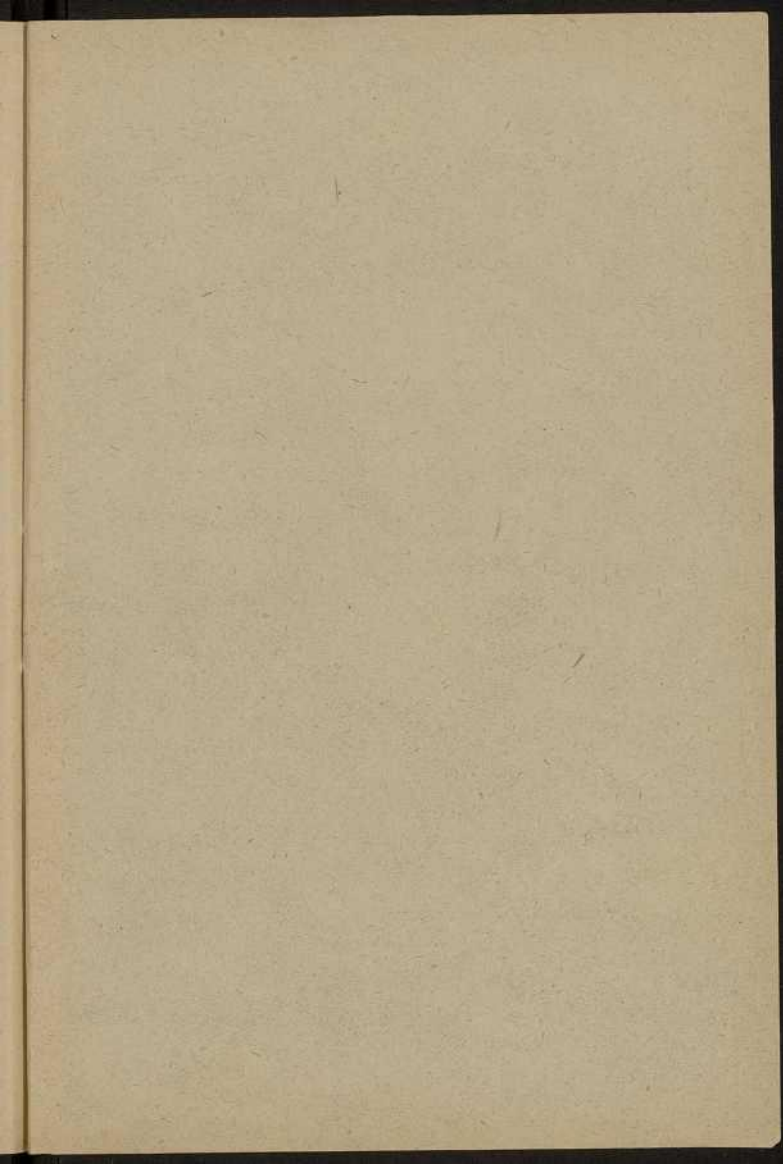
XAN ¿E qué imos facer agora?

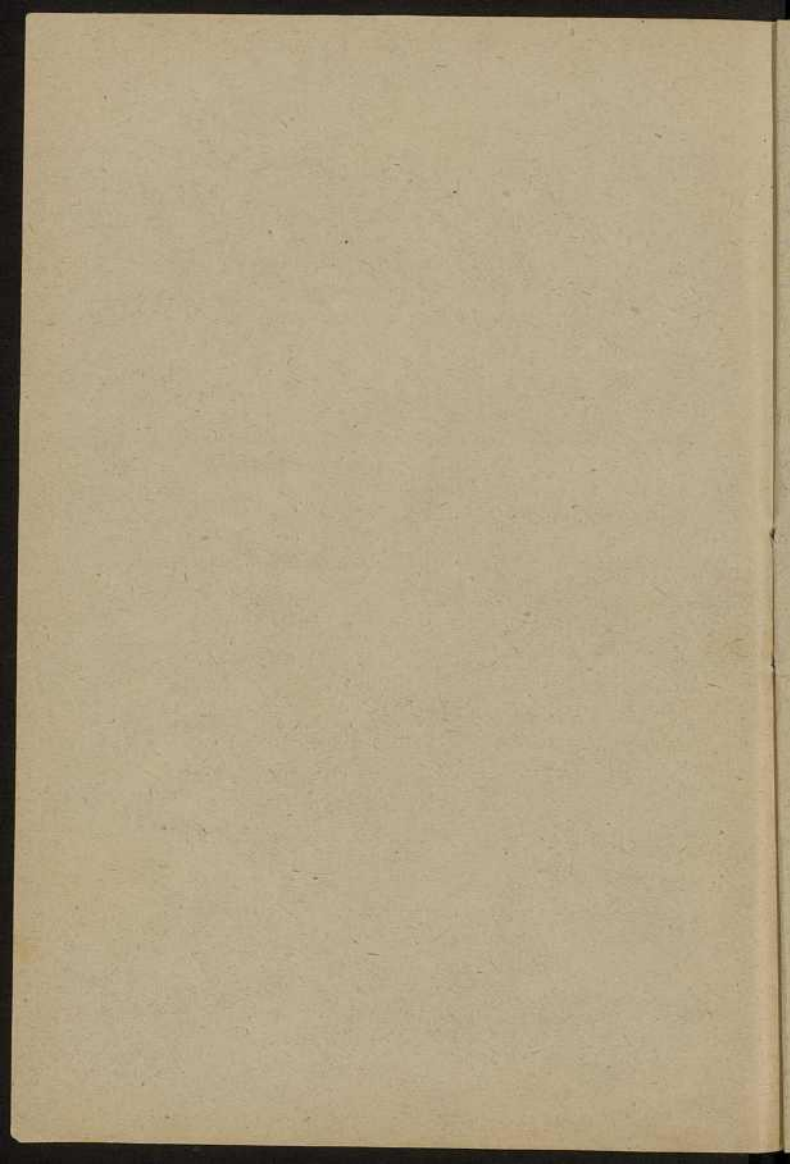
- ROSA ;Eu seillo, mi padre! Cale... (Asostada e
 escoitando.) ;E ven xente ahi!
- VAGAM. Pois que non entren eiqui. Salla vus-
 té, tio Xan. (Di unha voz desde fora: «;Ai,
 tio Xan!»)
- ROSA ;Dios mio!
- VAGAM. ;Salla vusté!
- XAN (Tembrando) ;Aló vou... e Dios me dia
 valor! (Sal. Pequena paosa.)
- ROSA ;Non sei o que nos vai á pasare, miña
 naiciña querida! (Molland' outra vez o pano
 n-auga.) ;Pra que lle petaría tanto vus-
 tede!
- VAGAM. Pra que non me dera il mais á min.
- ROSA Voull' á dare á cheirar o vinagre pra
 ver se volve mais axiña en sí... ;Dios
 mio, unha meiga n-os veu hoxe!
- XAN (Entrando compunxido, case sin poder falar.)
 ;Coi... ro!
- VAGAM. ¿Quén era? {
- ROSA ¿Qué socede? { Con ansiedá.
- XAN (Limpando c' un pano o suor que lle corre
 pol-a testa.) ;Ai!... O... porteiro d-o...
 Auntamento... ;con dous testigos!...
- ROSA ¿E pra qué? ¿Qué trán?..
- XAN ;Que nos veñen a... a... embargare...
 pol-o consumo... e... tamen á buscarte
 á tí, (O Vagamundo) pra botarte d' aldea,
 por orde d' o alcalde!...

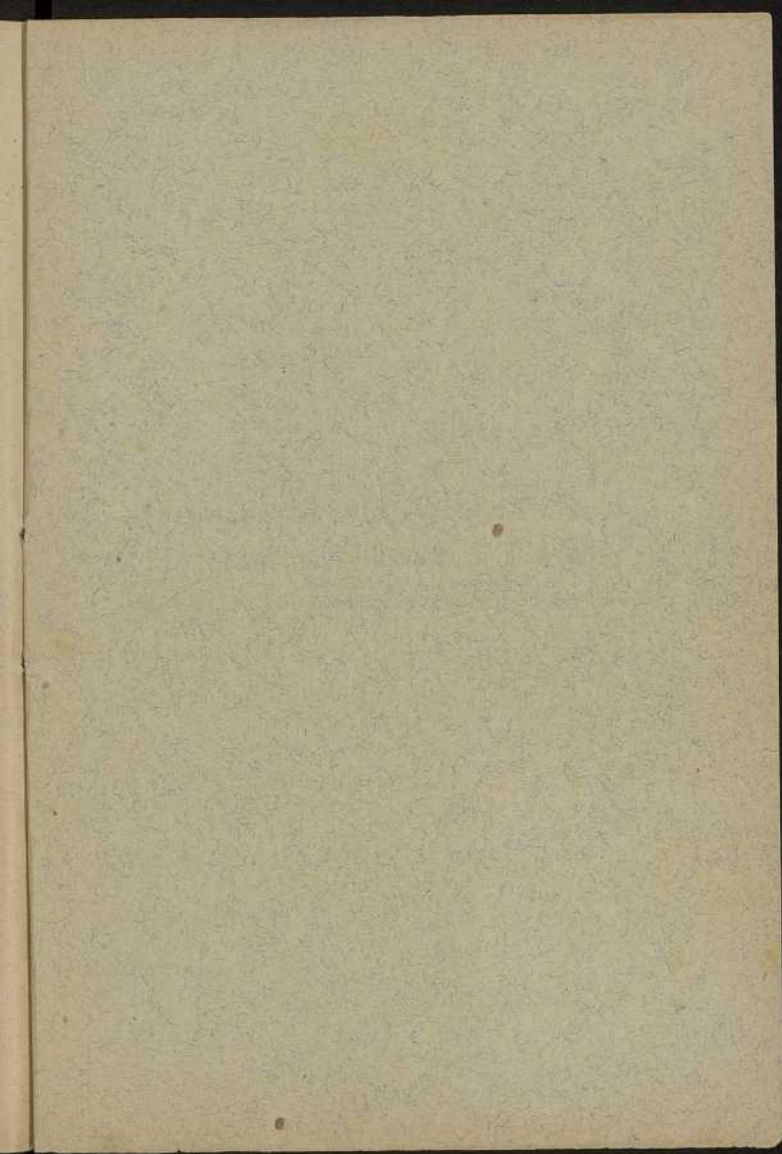
- ROSA (Chorando.) ¡Probiños de nosoutros!
¡Dios nos valla!...
- XAN ¡Ó que chegamos! ¡Coiro, coiro, coiro!...
(Limpendo as bágoas que lle rodan pol-as
meixelas.)
- VAGAM. Tio Xan, (Sentenciosamente.) ahí ten á
sua pátrea: *A pátrea d' o labrego*. Isto,
(Siñalando o Señorito) o caciquismo; e o
fisco, aquilo... (Siñalando a porta) ¿E
inda non-a deix' agora? ¡Fuxa axiña!
Eu, voume as carreiras: eiqui non pode
vivir a liberdade: eu represéntoa, e vó-
tanme como se fora un can doente.

TELÓN SÚPETO

Precio d' o drama: UNHA PESETA

REAL ACADEMIA
GALEGA
A CORUÑA

F13426

Biblioteca